

Elektronski magazin za religijsku kulturu

IZVr

Broj 6, januar–februar 2016.

ISSN 2335-089X (Online)

PUT DUŠE

Stupnjevi pokajanja

Kontrola nad navikama

POUKE I PREDANJA

Ibn Haldun i teorija „žive istorije“

Sva naša dela se snimaju.

Sudija je svedok

REČI I SIMBOLI

Teškoće na putu
istinske ljubavi

San u javi ili java u snu

ČOVEK I SVET

Društvene klase
i merila vrednosti

SPOMENICI KULTURE

Andaluzija –
međukulturno razumevanje
kao osnov suživota

SADRŽAJ

REČ UREDNIKA	2
UREĐIVAČKA POLITIKA	3
PUT DUŠE	
Stupnjevi pokajanja	4
Kontrola nad navikama	6
POUKE I PREDANJA	
Ibn Haldun i teorija „žive istorije“	8
Sva naša dela se snimaju. Sudija je svedok	10
REČI I SIMBOLI	
Teškoće na putu istinske ljubavi	12
San u javi ili java u snu	15
ČOVEK I SVET	
Društvene klase i merila vrednosti	20
SPOMENICI KULTURE	
Andaluzija – međukultурно razumevanje kao osnov suživota	24

IMPRESUM

IZVOR, elektronski magazin za religijsku kulturu

ISSN 2335-089X (Online)

Izdavač

Centar za religijske nauke „Kom“
Resavska 76/II, 11000 Beograd

Internet adresa

www.centarkom.rs/izvor

E-mail

izvor@centarkom.rs

Glavni i odgovorni urednik

Dr Tehran Halilović

Redakcija

Dr Tehran Halilović

Dr Seid Halilović

Dr Muamer Halilović

Mr Ivan Ejub Kostić

Lektura i korektura

Spomenka Tripković

Dizajn i grafičko uređenje

Eldan Memišahović

Svakodnevno čitanje i slušanje o moralnom nazadovanju društva, u raznim njegovim oblicima, osim što budi brigu za sudbinu morala u društvu, isto tako povećava i osećanje odgovornosti u svima nama. Bez namere da generalizujemo problem, u medijima i u društvu uglavnom dolazi do izražaja određen kvazivrednosni sadržaj za koji se teško može utvrditi da li se nudi zato što je to jedino što publika želi ili je, nпротив, publika primorana da prati tu vrstu sadržaja jer je jedina koja se nudi.

Moralno nazadovanje društva toliko je očigledno i bolno da uopšte nije potrebno navoditi konkretnije društvene probleme da bismo to i potvrdili. Nezavisno od toga u kolikom stepenu svako od nas trpi posledice tegobnog društvenog i moralnog stanja, odgovornost nije samo na onima koji su doprineli takvom stanju. Jer, ako se oseća nedostatak moralnih vrednosti u društvenom životu, odgovorni su najpre oni koji su svesni tog nedostatka a mogu da ga iskorene.

Konstatacijom da za trenutno stanje nisu odgovorni samo oni koji su simbol moralnog pada društva, ne umanjujemo ničiju odgovornost. U uspostavljanju izvornih moralnih i religijskih vrednosti trebalo bi da učestvuju svi članovi jednog društva. Drugim rečima, želimo da istaknemo činjenicu da bi najaktivniji na tom polju trebalo da budu oni koji više od drugih osećaju krizu duhovnosti u društvu. Niko nije posebno zadužen za unapređenje kulture, niti postoji glavni krivac za teško stanje u kojem se nalazimo – odgovorni smo svi.

Ne treba da čekamo da nas neko drugi spase iz ovog stanja, kao što ne bi trebalo da nas odvraći od aktivnosti ni saznanje da drugi rade na ute-meljenju duhovnosti i morala. Zalaganje drugih članova društva za unapređenje duhovnog života ne oslobađa nas odgovornosti prema samima sebi i prema svom društvenom prosperitetu. Našu savest jedino sopstveni trud može održati čistom. Kulturno i moralno stanje u društvu neće se promeniti sve dok ne promenimo stav prema njemu. Dotad, ono može postati samo tegobnije.

Takođe, jasno je da isticanjem odgovornosti

prema društvenom moralnom i kulturnom životu ne možemo ostati ravnodušni prema rečima i delima drugih članova društva. Međutim, to nipošto ne znači da nam društvena odgovornost nalaže ili odobrava da zadiremo u privatne živote svojih sugrađana. S druge strane, ne treba biti ni potpuno indiferentan prema ponašanju drugih. Mišljenje da život naših sugrađana ne bi trebalo da nas zanima neprihvatljivo je čak i u društвima koja veoma uspešno zagovaraju individualna prava. Članove svakog uređenog društva svakako zanima da li komšija odlaže otpad na predviđeno mesto, i da li se roditelji u parku, pa i u svojim domovima, ponašaju odgovorno prema svojoj deci. Brojni su primeri koji ukazuju na to da je nemoguće zanemariti društvenu odgovornost.

Vodeći se ovom idejom, u pret-hodnim mesecima objavili smo prvi pet brojeva magazina *Izvor*. Na osnovu povratnih informacija koje smo primili od dragih čitalaca prethodnih brojeva, došli smo do zaključka da *Izvor* treba da se proširi, kako tehnički i formalno, tako i sadržinski. Odlučili smo, na tragu vaše podrške, da od ovog prvog proširenog broja tekstove magazina *Izvor*, osim u PDF formatu, možete čitati i u vidu odvojenih članaka koje ćemo objavljivati na portalu izdavača *Izvora*, tj. na sajtu Centra za religijske nauke Kom u rubrici „Izvorske poruke“. Veći broj stranica i tekstova svakako predstavlja još jednu dimenziju osveženja *Izvora*.

Svesni smo činjenice da, prkoseći proizvoljnom i obesmišljenom načinu života, plivamo uzvodno, ali, ako je to jedini način da stignemo do izvora, zašto da ne zaplivamo? Što kasnije uskočimo u reku, talasi koji nam dolaze u susret biće jači.

Nemamo drugog rešenja, i nemamo vremena za čekanje.

Na tragu definisanih naučnih usmerenja, a u skladu s detaljnim strateškim planom koji primenjuje od osnivanja, Centar za religijske nauke *Kom* izdaje Izvor: elektronski magazin za religijsku kulturu. U pogledu naučne utemeljenosti objavljenih radova, magazin ne zaostaje za ostalim naučnim projektima Centra i to je osnovno merilo kvaliteta po kojem nastojimo da budemo prepoznatljivi u mnoštvu serijskih izdanja s religijskim i etičkim sadržajem. S druge strane, prednost koju ovaj magazin ima u odnosu na klasične naučne projekte jeste to što se u *Izvoru* neposredno opažaju najosetljiviji aspekti društvenog i individualnog religijskog života. Dakle, misija magazina je naučno utemeljena promocija opšte religijske kulture.

Vodeća ideja ovog magazina jeste to da se nadoknadi svakim danom sve dublji nedostatak moralnih vrednosti i duhovne sreće u društvenom i individualnom životu. Naravno, s obzirom na to da se promociji opšte religijske kulture može pristupiti sa veoma različitim saznajnih platformi, u nastavku ćemo kratko izneti norme koje će uredništvo magazina uzeti u obzir pri recenziranju radova dobijenih za objavljanje. Radovi bi trebalo da zadovolje sledeće kriterijume:

- religijska predanja mogu biti predmet analize, ali pritom ne treba koristiti stručne religijske izraze;
- ne bi trebalo da sadrže teme i imena osoba ili pokreta koji su dnevнополитички aktuelni u poslednjim decenijama;
- ne bi trebalo da sadrže isključive stavove prema raznim religijskim tradicijama.

Tematske oblasti *Izvora*:

- Put duše,
- Pouke i predanja,
- Reči i simboli,
- Čovek i svet,
- Spomenici kulture.

Uputstvo autorima

Uredništvo prima tekstove na srpskom, bosanskom, hrvatskom i crnogorskom jeziku, isključivo u elektronskoj formi, na sledeću adresu: izvor@centarkom.rs i radovi se objavljaju na jeziku kojim su pisani. Svi radovi podležu anonimnoj recenziji najmanje dva recenzenta i jezičkoj lekturi na osnovu gramatike i pravopisa jezika na kojem je rad napisan. Uredništvo primarno objavljuje radove koji odgovaraju predloženim rubrikama, ali svakako prihvata i druge radove koji ispunjavaju uslove misije magazina. Radovi moraju biti ispisani u sledećem obliku:

– Neophodno je da osim punog imena i prezimena autor navede mesto i državu u kojoj živi i najznačajnije autorske doprinose koje je postigao. Radovi u magazinu potpisuju se samo imenom i prezimenom autora, a drugi detalji se ne spominju.

– Radovi moraju biti ispisani u programu Microsoft Office Word i sadržati najviše 6500 karaktera s razmakom. Takođe, radovi ne bi trebalo da sadrže manje od 2400 karaktera s razmakom.

– Strana imena (osim u bibliografskim jedinicama) fonetski se transkribuju u skladu sa pravilima pravopisa jezika na kojem je rad napisan, a u zagradama se navodi njihov izvorni oblik. Imena geografskih i sličnih odrednica, takođe, fonetski se transkribuju bez posebnog navođenja originala u zagradama.

– Radovi mogu sadržati reference na sledeći način: ime i prezime autora, naslov knjige, ime prevodioca ili pritečivača, (mesto: izdavač, godina izdanja), broj stranice. Ne donosi se spisak literature na kraju.

Uredništvo zadržava pravo da prilagodi rad opštim pravilima uređivanja časopisa, kao i grafičkim i jezičkim standardima.

Autorska prava za sve radove objavljene u magazinu zadržava uredništvo. Korišćenje objavljenih radova dozvoljeno je uz detaljnu referencu.

Radovi ne mogu biti ranije objavljeni ili u fazi objavljanja u drugim časopisima.

Mišljenja i gledišta izneta u radovima objavljenim u magazinu ne moraju predstavljati gledišta uredništva, niti Centra za religijske nauke *Kom*.

STUPNJEVI POKAJANJA

Nakon što je obražložio spoljašnje i tajnovite aspekte, pa i prefinjene najdublje tajne pokajanja, slavni Hadže Abdulah Ansari (1006–1088) u svojoj knjizi *Manazil as-sa'irin* o sto zastaništa duhovnih putnika, govori o različitim stupnjevima pokajanja, u zavisnosti od nejednakih duhovnih kapaciteta ljudi. Ne osvrćući se na ranu fazu pokajanja, a to je pokajanje zbog počinjenih grehova, on analizira sledeća

Najbolji duhovni putnici kaju se zbog toga što nisu iskoristili ranije prilike da održe moć otkrovenja...

četiri viša stupnja:

1. Početnici na stazi duhovnog putovanja kaju se zbog toga što su smatrali da su njihova dobra dela brojna i velika. Jer, kada se veličaju svoja dela, to povlači najmanje tri štetne posledice koje narušavaju čovekov odnos prema Bogu.

a. Taj čovek poriče važnost božje milosti. On misli da mu pomažu vlastita dobra dela, te da nikakve koristi nema od sledeće dve božje blagodati: da mu Bog sakrije loša dela ili da mu odloži kaznu.

b. On pomišlja da je Bog njemu dužan i da je obavezan da ga nagradi zbog svih njegovih dobrih dela.

c. Smatra da mu, zato što nema loših dela, božja milost nije ni potrebna i da od nje uopšte ne zavisi. A to je

samo nasilništvo i oholost prema Bogu, što, kao i pretvodni slučajevi, predstavlja veliko zlodelo.

2. Na sredini duhovnog putovanja, putnik se kaje zbog toga što je umanjivao veličinu svojih grehova. Naime, nakon svih lepih duhovnih iskustava u prethod-

**Piše:
Seid
Halilović**

nim fazama usavršavanja duše, on pomisli da njegovi raniji grehovi više nisu ni važni ni štetni. A, razume se, takvo zanemarivanje štetnosti greha predstavlja veliku opasnost koja, ako potraje, može dovesti do duhovne propasti, i to iz tri razloga.

a. Tada čovek pokazuje svoju drskost i samim tim ulazi u otvorenu borbu protiv Boga.

b. On zloupotrebljava učenja religije da bi se zaštitio i negirao krivicu svoje požudne duše, povezujući svoja zlodela sa sudbinom koju mu je Bog namenio.

c. On sebi daje slobodu da počini greh i da se usled toga odvoji i udalji od Boga. A sve to rezultat je pogrešnog i ekstremnog pristupa razumevanju božje milosti.

3. Najbolji duhovni putnici kaju se zbog toga što nisu iskoristili ranije prilike da održe moć otkrovenja koju osete nakratko. U tim trenucima oni se približe krajnjoj fazi duhovnog usavršavanja,

Najbolji među najboljim duhovnim putnicima kajaće se i zbog toga što su smatrali da su sami uspeли да сагледају mane svog pokajanja...

ali ne uspeju da to održe kao trajno stanje svoje duše. Gubljenje takvih prilika zahteva pokajanje i dodatni trud da se to nadoknadi jer, u protivnom, putnik će se suočiti sa tri štetne posledice.

a. Umesto uspinjanja ka savršenstvu, počeće da propada u stanje duhovne poročnosti.

b. Kako se ponovo vraća u stanje sagledanja mnoštva i u tmine zastora svoje duše, on ostaje lišen svetlosti duhovne kontrole.

c. Zaprljaće čistotu otkrivenja i mogućnosti da bude s Bogom jer, ako hoće da bude s Bogom, on se mora samo Njemu okrenuti. Gledanjem

ka mnoštvu narušiće uslove takvog uzvišenog „druženja“.

4. Naposletku, vrhunac pokajanja neće se dostići ako se ne sprovedu u delo i tri sledeće duhovne faze:

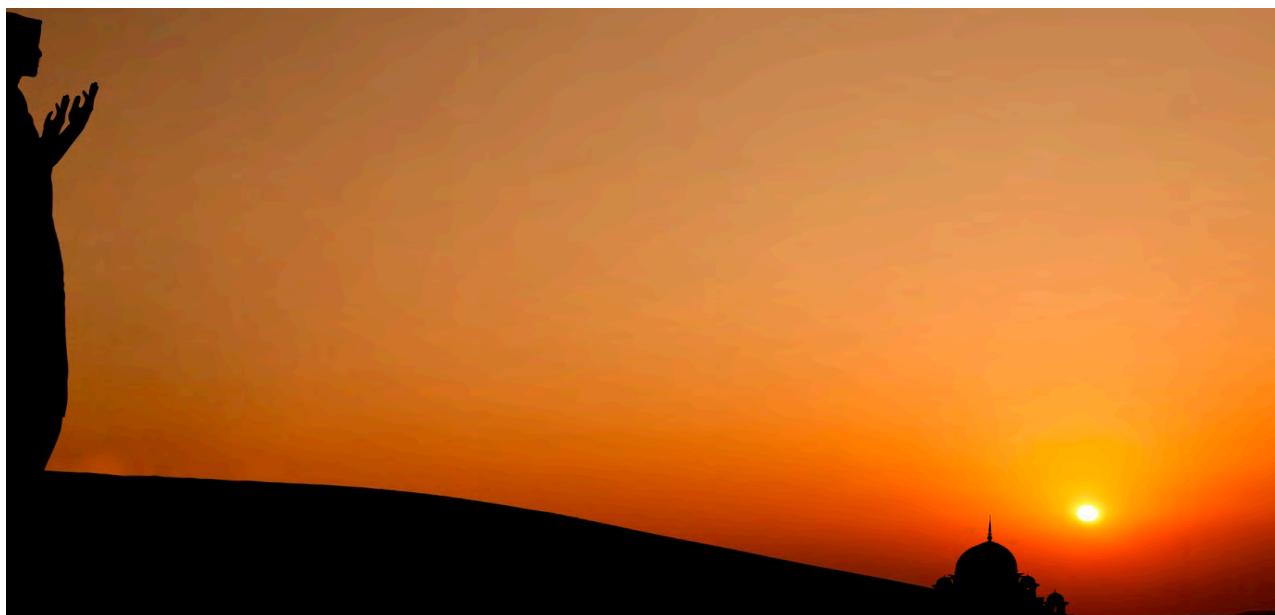
a. Potrebno je pokajati se zbog toga što se okrećemo bilo čemu sem Bogu. Stepen ovog pokajanja jeste stepen duhovnog utrnuća u jedinstvo postojanja.

b. Nakon toga, mora se videti mana takvog pokajanja, jer iako smo se pokajali zbog toga što smo se okrenuli bilo čemu sem Bogu, ipak smo svesni toga da smo to pokajanje izvršili – mi. Dakle, gledali smo u sebe, a ne ka Bogu. Sebe vidimo kao izvršioca spomenutog duhovnog utrnuća, a to viđenje sebe jeste očigledna mana pokajanja. Duhovnom putniku u ovoj fazi, tako, Bog pomaže da sagleda manu i nedostatak svog pokajanja.

c. No, najbolji među naj-

boljim duhovnim putnicima kajaće se i zbog toga što su smatrali da su sami uspeli da sagledaju mane svog pokajanja. Jer, oni znaju da moć sagledanja i moć pokajanja pripadaju isključivo Bogu. U ovoj fazi, putnik dospeva do stanja stalnog duhovnog utrnuća.

O pokajanju su opsežno pisali i brojni drugi muslimanski mistici. Neki su se osvrnuli na važne emotivne rezultate pokajanja, koji predstavljaju možda jedno od najslađih čovekovih duhovnih iskustava. Jer, tada se čoveku snažno slama srce. Svim bićem on oseća da je postiđen i osramoćen zbog svojih zlodela. Lomi se njegovo – „ja“. A upravo zbog toga u predanjima se ističe da Bog posebno voli one koji se kaju. Za njima nebesa čeznu, onako kako roditelji nestrpljivo žele da ugledaju svoje malo dete kada ga izgube iz vida.

KONTROLA NAD NAVIKAMA

Da li dovoljno razmišljamo o svojim dobrim i lošim navikama? O njihovoj suštini, o njihovom značaju u našim životima? Ili, najvažnije od svega, o tome da li možemo da ih promenimo? Svako od nas ima navike koje bi želeo da očuva, ali i one kojih bi se rado oslobođio, naravno, kada bi mogao. Da bismo promenili bilo šta, potrebno je da tačno znamo šta je to što želimo da menjamo. Šta je suština navike i da li navika može biti toliko duboko ukorenjena u našoj ličnosti da je ne možemo iskoreniti?

Čovekova duša je pri rođenju jednostavna, neodređena i, baš kao i njegovo telo, slabašna, ali veoma potencijalna i talentovana. Vremenom duša počinje da stiče razne sposobnosti pomoću kojih mnogo lakše i brže radi isto ono što je na početku obavljala s izvesnom teškoćom. Te sposobnosti nisu sve psihičke i mentalne. Neke sposobnosti koje ljudska duša poseduje očigledno su telesne. Recimo, hodanje, kao jedna od osnovnih sposobnosti koje čovek savlada još u ranom detinjstvu, jeste telesna sposobnost duše. Tvrdimo da je hodanje sposobnost duše zato što telo samo po sebi (da nije živo) ne bi moglo da se pokreće. Pritom, hodanje nije „duhovna“ sposobnost duše kao što nije ni sposobnost tela. Dakle, hodanje i ostale slične funkcije jesu „telesne sposobnosti duše“.

Na osnovu ovog uvoda možemo prepostaviti šta je navika. Navika je telesna ili duhovna sposobnost koju čovek koristi toliko često da je nekada nije ni svestan. Suštinu navike ne određuje samo nesvesno delovanje već lakoća obav-

**Piše:
Tehran
Halilović**

ljanja poslova na koje smo navikli. Kada čovek stekne naviku, ona zapravo postaje sastavni deo njegove prirode. Veliki broj muslimanskih misilaca tvrdi da je navika druga priroda čoveka, priroda koju mi sebi tvorimo. Ne samo da nam obavljanje poslova po navici nije teško nego te poslove i priželjkujemo, obavljamo ih s velikim zadovoljstvom i uopšte ne razmišljamo o tome da li ćemo da radimo posao na koji smo navikli i zašto bismo to činili. Žudnja za navikama nekada je toliko izražena da prerasta u stanje koje je veoma teško promeniti. Navike koje izobliče prirodan i uobičajen rad tela predstavljaju najizvesniji vid čovekove podređenosti jer posledice neprirodnog rada tela mogu biti nepovratne, nezavisno od toga da li će čovek ikada uspeti da odstrani te navike od sebe ili ne.

Koliko je dobro to što nekada nismo svesni svojih navika, zavisi od toga kakve navike smo stekli i razvili u sebi. Dobra ili loša, jednom kada se formira, navika više ne podleže našoj punoj kontroli i to je upravo razlog zbog kojeg o navici ovde i govorimo. Da li možemo da sprečimo utemeljenje navike pre nego što se ona pojavi u nama?

Ako je naš život u velikoj meri podređen navikama, dobrim i lošim, to ne znači da te navike nismo sami proizveli. Drugim rečima, ako navike zasenjuju naš život i usmeravaju ga u pravcu u kojem ne bismo žeeli da se naš život odvija, to ne znači da iste te navike nismo sami potpuno svesno i dobrovoljno stvorili.

Navike se ne stvaraju preko noći

Poznato je da je naviku, i korisnu i štetnu,

veoma teško iskoreniti. Međutim, ni sam proces utemeljenja navike ne odvija se mnogo jednostavnije. Svaka navika ima dve glavne karakteristike; jedna je njen vremensko nastajanje. Navike se stvaraju postepeno. Ponašanja koja ponavljamo vremenom se pretvaraju u navike. Nijednu naviku nismo niti je možemo steći preko noći. Za sticanje svake navike, dobre ili loše, korisne ili štetne, potrebno je vreme u kojem ćemo ponavljati jedno određeno delo toliko često da će nam ono najzad preći u naviku. Dakle, ne postoji trenutak prelaska nekog ponašanja u naviku, već postoji vreme tokom kojeg čovek utemeljuje jedno ponašanje u svojoj ličnosti. Neke naše navike nisu duboko utvrđene u našim dušama, zbog čega možemo veoma jednostavno da ih se oslobodimo. Isto tako, postoje navike koje je toliko teško iskoreniti da pomeisljimo da je tako nešto apsolutno nemoguće – ali nije.

Kako je formirana, navika na isti način može da bude i iskorenjena. U suštini, prema ovom pravilu, navike mogu da se promene ma koliko da su duboko utemeljene. Kontrolu nad navikama možemo steći tako što ćemo upravljati njihovim uzrocima, među kojima je i slobodna volja. S druge strane, kada analiziramo koliko je napora, naših i tuđih, i vremena uloženo da bi se neka navika ukorenila, ponovo se vratimo na početno stanje u kojem smo sumnjali da je moguće sve navike promeniti.

Upravo zato u religijskim tekstovima i nailazimo na predanja u kojima se navodi da mladi ljudi mnogo lakše mogu da steknu ili da odstrane određenu naviku nego stariji. Posle dugotrajnog ustaljivanja jedne navike, nesumnjivo je teško napraviti novi početak s novim ponašanjem, ili s novim načinom života. Čak ako neko doneše odluku da promeni način na koji je razmišljaо ili živeo, da bi taj novi način prerastao u njegovu naviku, čovek mora da ga primenjuje isto toliko dugo koliko je praktikovao i prethodni način.

Naravno, neke navike je moguće s lakoćom prevazići, posebno dok nije uloženo toliko napora i vremena u njihovo formiranje. Ali, da bismo zaboravili one duboko urezane navike, potrebno je da se postignu maksimalni uslovi.

Najosnovniji uslov za odstranjanje tako duboko urezanih navika jeste svesno poznavanje suštine navike. Glavni uslov za nadjačavanje svojih loših navika jeste to da znamo da su loše navike plodovi neispravnog načina življenja. Navike su plodovi naše slobodne volje. Dobra navika je proistekla iz ponavljanja ispravne dobrovoljne odluke, a loša navika iz ponavljanja pogrešne. Da li možemo ispraviti svoje greške i prepraviti svoje loše navike u dobre?

Ako lošu naviku ne možemo da iskorenimo iako duže primenjujemo ispravan način života i donosimo ispravne odluke, to pokazuje sledeću činjenicu: da navika nastaje postepeno i, ako želimo da je iskorenimo ili promenimo, to moramo učiniti postepeno. Kao zavrtanje ventila. Ako voda još uvek teče iako smo nekoliko puta okrenuli ventil, ne treba da odustanemo niti da, još gore, pomislimo da se trudimo uzalud. Moramo istrajati isto toliko koliko je vremena i napora uloženo u odvrtanje tog ventila.

A šta ako je ventil dotrajao? Postoje zaglavljeni, zardžali, prejako stegnuti i dotrajali ventili, ali:

1) Sve te ventile neko je jednog dana svojom slobodnom voljom odvrnuo, ulažući, pritom, fizički napor. Odvrtanje ventila tada nije bila nehotična posledica, već rezultat napora, ma koliko neznatnog.

2) Dotrajali ventil ne mora da predstavlja lošu naviku. Možda taj dotrajali ventil, koji ne možemo da zavrnemo, donosi vodu koju svakodnevno pijemo i kojom održavamo čistoću u svojim kućama. U tom slučaju, što je ventil dotrajaliji, to je bolje! Sve i da neko zlonamerno poželi da nam zavrne taj ventil, obeznađiće se čim započne taj posao.

Navika je božja blagodat kojom uspevamo svoje poslove da obavljamo s lakoćom i bez stalnih priprema. Dobrom čoveku ne treba mnogo vremena da bi razmislio da li da pomogne slabijem od sebe. On se na dobročinstvo navikao, što nipošto ne znači da se nije trudio da stekne tu odliku. Njegov trud je sigurno bio teži i značajniji nego trud onoga ko se navikao da bude beskoristan član društva.

Budimo svesni onoga što jesmo i onoga što možemo biti!

IBN HALDUN I TEORIJA „ŽIVE ISTORIJE“

Rođen je u Tunisu 1332. godine. Detaljno je izučavao istoriju, islamsku jurisprudenciju, arapsku sintaksu, morfologiju i gramatiku. Poznavao je i islamsku peripatetičku filozofiju Abu Nasra Farabija i Ibn Sine.

Među istoričarima, kako onima koji su samo prenosili podatke o raznim događajima novim generacijama tako i onima koji su pomno analizirali događaje koje su prenosili, retko je bilo onih koji su menjali glavne smernice istorijskih istraživanja i predlagali nove metode tih istraživanja. Retko kada se pojavi neko ko istoriju posmatra poput živog bića, poput vitalne pojave, koja nije nešto što se već dogodilo, što je iza nas, što je prošlost, već nešto što još traje i što će potrajati i posle nas. Jedan od takvih bio je Ibn Haldun, slavni srednjovekovni socijalni filozof i istoričar.

Rođen je u Tunisu 1332. godine. Detaljno je izučavao istoriju, islamsku jurisprudenciju, arapsku sintaksu, morfologiju i gramatiku.

Poznavao je i islamsku peripatetičku filozofiju Abu Nasra Farabija i Ibn Sine. Kad je imao 20 godina, izabran je za glavnog pisara tuniskog vladara, ali želja za izučavanjem nauke odvela ga je u Fes. Tu je pored školovanja obavljao i dužnost pisara u palati marinidske dinastije. No, neprijatelji su ga optužili da je sudelovao u organizovanju neuspelog ustanka protiv marinidskog vladara zbog čega je dve godine proveo u pritvoru. Posle vladareve smrti, Ibn Haldun je oslobođen i odselio se u Andaluziju, gde je bio savetnik brojnim umavidskim vladarima. Nekoliko godina kasnije, Ibn Haldun se vraća u Tunis. Posebno važan period njegovog života bile su godine koje provodi u tvrđavi Ibn Selama. Tu je bio od 1374. do 1378. godine i tada

Piše:
**Muamer
Halilović**

počinje da razmišlja o svom dotadašnjem životu. Tih godina, Ibn Haldun prerasta u nenadmašivog analitičara društvenog života svoje zajednice. Tada počinje da piše i *Prolegomenu*, svoje najveće delo o socijalnoj filozofiji, u kojem predstavlja potpuno novi sistem istoriografije. Poslednje godine života proveo je u Egiptu. Bio je vrhovni sudija i predavao je na renomiranom Univerzitetu *al-Azhar*.

Ibn Halduna nisu zadovoljile niti prenosička niti analitička istoriografija. Verovao je da u tim modelima postoje dva značajna nedostatka:

- a) u njima se istorija predstavlja kao prevaziđena i statična pojava;
- b) istoriografija se ne prezentuje naučno.

Kako je on predavao i

na *al-Azharu*, te je bio i istoričar i filozof, otuda ovakvi nedostaci u istoriografiji njemu nisu bili prihvatljivi. Tvrđio je da istorija nije statična pojava koja je prošla, već da je ona vitalna, živa i produktivna. Pritom, insistirao je na tome da istorija kao takva može i mora biti predmet racionalnih i naučnih istraživanja. Zato je u svojoj *Prolegomeni* ponudio novi, korigovani, oblik istoriografije koji je imao jasan naučni sistem. Predmet te nove istoriografije bilo je društvo, odnosno društvene pojave u čovekovom životu. Istoričar, u njegovoju novoj nauci, na temeljima istorijskih činjenica i događaja, racionalno i analitički obrazlaže razne modele formiranja dinastija, gradova, društvenih institucija, civilizacija i kulturnih, političkih i finansijskih ustanova. Otuda, metoda ove „žive nauke“ mora biti neka vrsta kombinacije osetnog opažanja i racionalne analize. Ta nauka se bazira na istorijskim činjenicama, ali se nipošto ne ograničava na njih, već ukazuje na mogućnost novih globalnih društvenih rešenja koja će znatno promeniti savremeni i budući život zajednice.

Ibn Haldunova teorija „žive istorije“ pokazuje kako nikо od nas nije izdvojen iz istorije, te kako svi zajedno, rame uz rame s onima koji su živeli pre nas i s onima koji će živeti posle nas, imamo dužnost da stvaramo bolji život i bolje okolnosti za duhovni i materijalni prosperitet i večno blaženstvo.

SVA NAŠA DELA SE SNIMAJU.

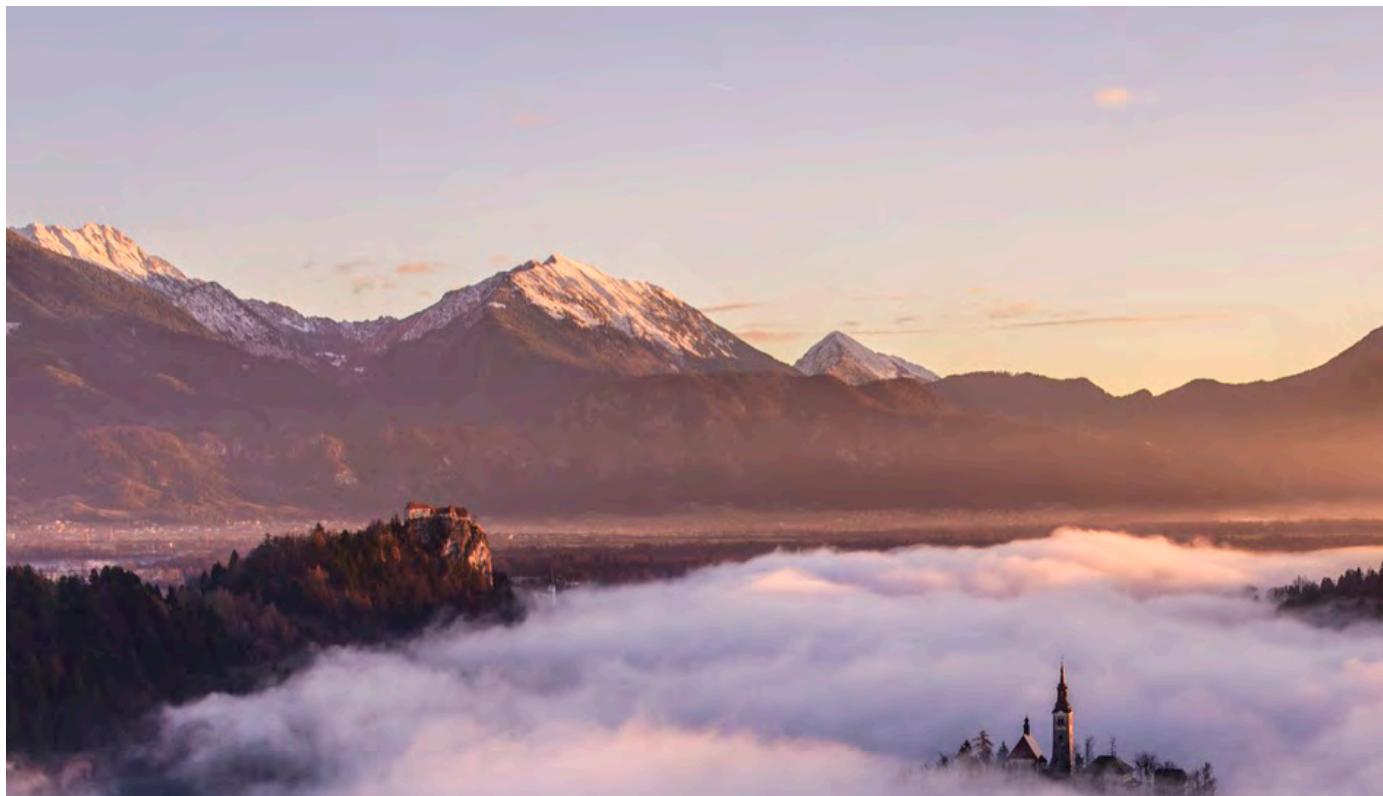
SUDIJA JE SVEDOK

Razgovori sa operatorom se snimaju – rečenica koju čujemo često pre razgovora sa predstavnicima raznih uslužnih preduzeća. Da li je snimanje onoga što ćemo reći u razgovoru sa operaterom zabrinjavajuće? Da li narušava našu bezbednost? Da li

treba zbog toga da brinemo? Uglavnom, većina ljudi na ova pitanja odgovara negativno. Osim što najčešće u tim razgovorima i ne iznosimo neke značajne i privatne informacije, pitanje je da li ih neko uopšte i sluša. Pa, čak i ako sluša, nigde ih neće objaviti.

Piše:
**Tehran
Halilović**

Potpuno drugačije bi bilo kada bismo saznali da se snimljeni razgovori javno objavljuju, ili da se snimaju naši razgovori za koje ne želimo da sazna veći broj ljudi. Ili, još gore, kada bismo saznali da se snimaju naše greške i propusti koje nehotično počinimo. Sasvim je

izvesno da bi naše ponašanje bilo mnogo prikladnije i odmerenije kad bismo znali da stojimo pred kamerama, pred mnogobrojnim gledaocima. Na društvenim mrežama, где можемо пронаћи најsvakodnevније слике и видео-записе, скоро никада не nailazimo na materijale u kojima ljudi svesno vredaju ili omalovažavaju sami sebe. Jeste razvojem društvenih mreža granica privatnosti pomerena možda i više nego što je poželjno, ali još uvek važi pravilo da se u javnost ne objavljuje sve.

Ne bi trebalo ni da govorimo o tome koliko je kriminalcima i prestupnicima važno da se ne nalaze pred kamerama, niti pred svedocima. Za razliku od privatnih tema koje ne želimo da drugi saznaju, greške i prekršaji tek su dela kojih se i njihovo-

„Suzdržavajte se grehova u samosti jer će vam suditi Svedok“

vi počinioi stide, odnosno od kojih se ograju. Šta bi bilo kad bi na svakom uglu postojala kamera koja bi sve vreme snimala prestupnike? Ovim pitanjem ne bih da se upuštam u društvene i pravdoljubive fantazije, već želim da ukažem na značaj jednog verskog predanja koje glasi:

„Najviši stepen verovanja jeste da znaš da je Bog s tobom gde god da si.“

Svest o neograničenom prisustvu božjeg bića, pored toga što sa stručnog filozofskog gledišta zahteva ozbiljnu analizu, u kontekstu čovekove odgovornosti o kojoj smo dosad govorili ima poseban značaj. Narav-

no, veliki deo posebnosti odnosa između čoveka i Boga ogleda se u tome što je božje biće uzrok i poreklo čovekovog postojanja, a upravo zbog toga odgovornost koju čovek oseća u Njegovom prisustvu jeste maksimalna.

Osim što je Bog čovekov stvoritelj, odgovornost koju čovek oseća spram božjeg prisustva biva značajnija tim pre što će na Sudnjem danu Bog suditi čoveku na osnovu dela koje je počinio. Izuzetno inspirativno sledeće predanje ukazuje na tu činjenicu:

„Suzdržavajte se grehova u samosti jer će vam suditi Svedok.“

TEŠKOĆE NA PUTU ISTINSKE LJUBAVI

DUHOVNE PORUKE PRVOG GAZELA HAFIZOVOG *DIVANA*

Slavni Hafiz Širazi u početnom gazelu svog *Divana*, koji mnogi smatraju jednim od najbriljantnijih persijskih i svetskih književnih dela, opisuje teškoće na putu istinske ljubavi. Naravno, on govori i o tome kako osoba koja je zaljubljena u drago nebesko biće može prevazići sve te teškoće. Prema Hafizovim rečima, rešenje je u tome da nam voljeno biće stalno bude na umu, da ga uvek spominjemo i da na taj način zaslužimo da nas nebesa, na putu istinske ljubavi, trajno podrže.

U ovom gazelu i uopšte u svom *Divanu*, Hafiz ne govori o nekoj izmišljenoj ljubavi. On opisuje ljubav koja ima objektivno uporište i koja uistinu postoji. Štaviše, ljubav ovde označava iskonsku ljubav. I zaista,

čovek je zaljubljen u nebesa, u višja načela postojanja. Ali ne strastima, već svojom dušom. Naša duša žudi za izvorom uzvištene inspiracije i večne ljubavi. Jer, ljubav je istinska onda kada je večna. A to znači da i voljena bit mora biti večna.

Te ljubavi danas sve manje ima. A upravo ona našim savremenim društvima ponajviše nedostaje. Otuda, Hafizove duhovne poruke treba čitati i razumevati iz perspektive naše današnjice i naših modernih kriza. Hafiz možda želi da nam poruči da smo pogrešno definisali ljubav i da zbog toga sve manje osećamo smirenost u životu. Sve se češće dešava da ljubav postaje uzrok mržnje. Moramo prihvati da moderan čovek pogrešno voli i da je oskrnavio svetost ljubavi.

Zato, vratimo se ljuba-

Piše:
**Seid
Halilović**

vi koja ne prestaje, koja je večna. Ljubavi u kojoj se krije trajno rešenje svih kriza našeg društva. Naravno, nije jednostavno takvu ljubav brižljivo čuvati i štititi u srži svog srca. Zaljubljen u večno biće, Hafiz pева тој ljubavi и том srcu.

Najpre, Hafiz moli voljenu bit božju da trajno pokazuje manifestacije svog uzvišenog postojanja njemu i svim ostalim zaljubljenim duhovnim putnicima. On objašnjava da su lepotom božje biti općinjeni ne samo oni koji su u nju zaljubljeni, već sva bića u celokupnom univerzumu. Zato se svi moramo moliti da nas Bog nikada ne liši blagodati susreta s Njim, a to znači da trajno budemo u mogućnosti da opažamo manifestacije Njegovog postojanja i da znamo da On postoji

u srži svih pojava. U stalnom smenjivanju znakova i u promeni stanja moramo zapravo saznati da je svrha stvaranja bila to da nam se Bog predstavi u svemu i da ne zaboravimo na Njega ni u kom slučaju.

U svetu trajne božje po-drške, duhovni putnici neće dozvoliti da ih obeshrabre i poraze teškoće na putu koji su s ljubavlju izabrali. Oni su zapravo najpre mislili da je put ljubavi jednostavan. Nisu znali da ih čekaju brojne poteškoće. Zato su im sada najpotrebniji pove-tarci božje milosti i dokazi božje zaštite. Bez njih, za-ljubljeni putnik sigurno će pokleknuti.

Duhovni putnici, kako Hafiz ističe, u početku misle

da će im odmah biti otvorene kapije božjih darova i da će moći da sagledaju mani-festacije božje lepote u svim mnoštvenim pojavama u univerzumu. Međutim, oni se brzo suoče sa složenim izazovima onih aspekata po-stojanja koji oslikavaju božju moć, silu i nedodirljivu veli-činu. Tek tada shvate da je neostvarljiva njihova želja da trajno osećaju blagoda-ti lepote božje biti. Zato se putnik moli da Bog ne za-tvori kapije milosti Svoje za one koji Ga jedinim smatraju i da ne stavi zastor na oči onih koji žude za lepotom pogleda Njegova! U stvari, putnik ne može da razume kako je moguće da dušu koju je uzdigao u svetu jedinstva Svoga Bog „ponizi sramo-

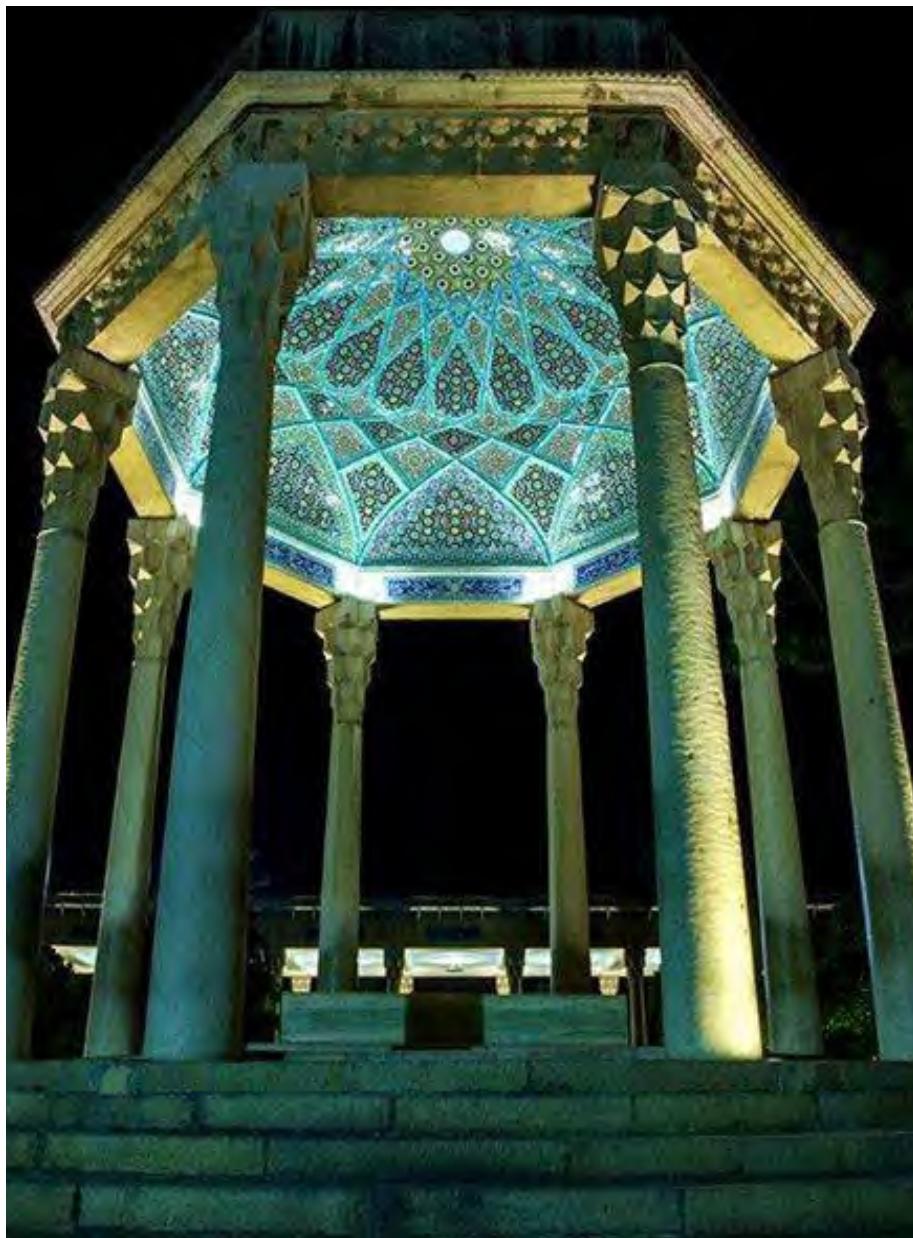
tom udaljenosti“ od Sebe.

Ipak, neki ljudi, koje Hafiz naziva „bezbrižima na oba-lama“, uspešno prevaziđu strašne prepreke sveta pri-rode i izbegnu sve duboke virove fizičkog života. Oni osećaju trajan i neopisiv užitak bliskosti voljenom biću božjem. Međutim, oni tada potpuno zaborave sve iscr-pljujuće teškoće s kojima se suočavaju duhovni putnici u početnim fazama svog puto-vanja – dok su još otuđeni i udaljeni od višnjeg cilja.

Zato Hafiz objašnjava da na stazi istinske ljubavi nema odmora jer „svaki čas zvona zvone da se putnik na put spremi“. Svaki putnik bi sigurno želeo da ga obuzmu simboli božje lepote i da zauvek ostane u miru i u zaklonu božjih lepih imena. Nažalost, to nipošto nije ostvarljivo. Svi su zauzeti raznim poslovima u svom materijalnom životu i zbog toga je skoro nemoguće uvek upreti pogled ka uzvišenoj i voljenoj biti božjoj i nepre-stano o Njoj razmišljati. Jer, različita predodređenja i brzo prolaženje sADBINE jednostavno ne daju onima koji su Boga spoznali da se smire kod Njegovih blagodati i da ne gube nadu u Boga kada su na mukama.

Naravno, ne treba smetnuti s uma ni tu mogućnost da sama voljena božja bit nekada želi da iskuša svog ljubitelja kada mu oduzima smirenost duhovnih stanja

i traži da on dodatno upotpuni svoje strpljenje. Ako uspe, putnik će sigurno osetiti snažniji užitak duhovnog napretka.

Hafiz Širazi takođe objavljava da putnik na stazi duhovnog uspinjanja mora slušati savete učitelja koji je prošao tom stazom i koji odlično poznaje sve njene tajne i zna gde i kako se treba kretati. Duhovni učitelj dovešće

svog učenika brže i ispravnije do cilja. I upravo zbog toga, on se mora slušati kada kaže da na ovom putu treba izvršavati sve verske obrede i da se treba obratiti i okretnuti iskreno i isključivo voljenom božjem biću u svim poslovima.

No, duhovni putnik stalno razmišlja o potrebama svoga srca i o tome kako da se približi voljenom biću

božjem. A možda će baš zbog toga ljudi iz njegovog okruženja početi da pričaju kako on misli samo na sebe. Prema Hafizovim rečima, putnik se mora pomiriti s takvim pričama iako one nisu tačne. Jer, istina je to da on korača stazom istinske ljubavi – ne zbog sebe. Štaviše, na toj stazi on će biti uspešan isključivo onda kada ne bude video sebe. Tada, i pored zlih priča koje o njemu možda kruže u narodu, duhovni putnik će manifestovati iskrenu i iskonsku ljubav prema biti božjoj.

Hafiz Širazi na kraju uvodnog gazela u svom grandioznom *Divanu* poručuje da je potrebno okaniti se ovog sveta kada se sretne dragobice i biti samo uz Njega. Zapravo, duhovni putnik se trajno mora brinuti o voljenoj apsolutnoj biti i nijednog trena ne sme je zanemariti ili zaboraviti ukoliko zaista želi da Njene lepe manifestacije uvek gleda i oseća. U jednom divnom predanju se kaže: „Brini se o Bogu, Bog će se brinuti o tebi! Brini se o Bogu, videćeš da je Bog uvek ispred tebe!“ U tom slučaju, putnik se opredeljuje za ljubav prema božjem biću, ali to istovremeno znači da on iz svog srca mora odlučno proterati ljubav prema materijalnom svetu. Jer, „kada isprazni svoje srce od zemaljskog sveta, vernik će se uzdići i osetiti slast ljubavi prema Bogu“.

Probudio sam se iako sam još uvek bio pomalo ošamućen i po span. Kroz prozor prekriven tamnozelenom zavesom od prilično debelog materijala s nekim purpurnim detaljima po čoškovima, zraci jutarnjeg sunca jedva su prodrali u sobu. Odgovarao mi je mrak u tim jutarnjim satima. Ali ne samo tog dana. Tako sam se osećao već nekoliko dana, bez nekog jasnog i konkretnog razloga. Jednostavno, osećao sam da mi tama više godi. Uzeo sam čašu koju sam prethodne noći stavio pored kreveta na malu staru drvenu komodu. U čaši nije bilo mnogo vode. Verovatno sam je popio u toku noći, u snu, a toga se uopšte ne sećam.

Seo sam na krevet kako bih popio vodu koja je preostala u čaši. Pogledao sam

Piše:

**Muamer
Halilović**

ka zelenoj zavesi. Jeden ugao joj se, verovatno od sinoćnjeg vetra – prozor je bio odškrinut – pomerio i ostao zaglavljen u ispupčenom delu drvenog okvira prozora. Posmatrao sam tanak zrak sunca koji je prolazio kroz taj otvoreni deo i obasjavao vuneni tepih ispod mog kreveta. Bilo mi je zanimljivo kako se šare na njemu pokazuju samo u svetlosti, a ne i u tami. Preko noći, kada su sva svetla ugašena, kao da tepih ostaje bez šare. Zapravo, kao da ga i nema, naročito kada ležim na krevetu, i kada nemam nikakav fizički kontakt s njim. Ali isto važi i za druge pojave. Kao da sve stvari gube postojanje – bar za nas – kada ih ne gledamo, ne dodirujemo ili ne čujemo. Naravno, dobro sam poznavao optičke karakteristike svetlosti. Bio sam upoznat i

sa načinom rada čovekovog oka. Sećam se da sam pre nekoliko meseci čitao veoma opširnu studiju o istoriji optike tako da sam znao i šta su raniji fizičari i optičari o tome mislili i kako su objašnjavali proces vida. Međutim, to nije bilo pitanje procesa vida. To je bilo pitanje mog psihičkog – a možda i duhovnog, ne znam – stanja. U tom trenutku, takva razmišljanja su me potpuno obuzimala, a ja nisam imao dovoljno opravdanih razloga za to da im se na bilo koji način oduprem.

Možda me je i sinoćnji san naveo na ta razmišljanja. Bio je potpuno priordan, naizgled veoma nebitan san. Nikakva začuđujuća scena koja bi me zabrinula nije mi se predočila u tom snu. Nikakvu poruku – bar mi se u tom trenutku tako

činilo – nisam primio. Jednostavno, preko takvog sna možda bi većina ljudi prešla a da ni na trenutak o njemu ne razmisli. Ali ja nisam bio takav. Obraćao sam pažnju na detalje, ne iz nekog posebnog uverenja, već iz neke čudne navike. Još od detinjstva sam verovao da jednu celinu čine njeni delovi, da društvo čine njegovi članovi, da mašinu čine šrafovi i ostali elementi, da čoveka čine organi, ali i ono što se krije iza njegovih organa, što mu daje vitalnost, ljubav i moć spoznaje i rasuđivanja. Zato sam se detaljno prisećao i svog sinoćnjeg, naizgled nebitnog sna.

Sanjao sam da hodam ne tako uskom ulicom, sasvim normalno, u popodnevnim satima. Radnje su bile otvorene. Odmah tu, s moje desne strane, bila je pekara u kojoj su neki mladići čekali da dobiju pecivo koje su naručili. Neki stariji čovek

stajao je iza njih. Valjda je čekao u redu, ne znam. Malo dalje, takođe na desnoj strani ulice, video sam obućara srednjih godina. Sedeo je na maloj metalnoj stolici, pored puta. Pored njega je bila starija gospođa koja je, čini mi se, čekala da joj obućar vrati ostatak novca. Nisam siguran, ali bar mogu da kažem da mi se tako činilo jer sam primetio da obućar pretura po prvoj fioci prljave drvene komode koja je bila pored njega ne bi li pronašao sitan novac. S druge strane ugledao sam malo dete koje prosi. Bilo mi je veoma krivo. Uvek mi bude krivo kada vidim projaka, a posebno kada je dete u pitanju. Verujem da, ako u društvu postoje prosjaci, sigurno ima i onih koji im na neki način oduzimaju pravo. Prihvatom da se svaki trud posebno vrednuje, te da je zbog toga sasvim prirodno da neko bude bogatiji a neko

siromašniji, ali ne mogu da prihvatom da u jednom relativno uređenom društvu postoji manji ili veći broj ljudi – svejedno – koji nemaju osnovna sredstva za život doličan jednom čoveku.

Čini mi se da sam u snu baš o tome razmišljaо kada sam ugledao i stariјeg gospodina, lepo i uredno obučenog, koji je prošao pored tog deteta. Nije ga ni pogledao iako mu je dečak veoma tihim glasom – tako da sam ga i ja jedva čuo mada nije bilo ni automobila ni buke u ulici – zatražio pomoć. Dobro sam upamatio sjaj iskrenosti koji je zablistao u očima deteta dok je gledalo surovog i, rekao bih, bezosećajnog gospodina. Okrenuo sam glavu i pogledao iza sebe. Video sam dva mlada momka. Čini mi se da su bili studenti, to se moglo primeti po natpisima sa znakom univerziteta na njihovim fasciklama. Fascikle su im bile

potpuno iste. Rekao bih da su se vraćali s nekog student-skog veća, gde su te fascikle dobili na poklon. Bili su blizu mene tako da sam mogao da čujem njihov razgovor – koji je takođe potvrdio moje uverenje da su studenti. Pričali su o nekom asistentu, o tome da im on navodno nije javio ništa o vanrednoj nastavi koja se održala prethodne sedmice. Nije bilo teško pri-metiti do koje mere su bili rasrđeni. Iznosili su jedan drugome i razloge, ili nešto što je možda njima ličilo na razloge – meni sigurno nije. Izgleda da je takvo ponašanje prirodno kada razgovaraju dva istomišljenika ili dve osobe koje u svom razgovoru teže istom cilju. U ovom slučaju, cilj obojice mladića bio je da dotičnog asistenta predstave u što lošijem izdanju. Takvi ljudi jednostavno kao da veruju u sve što druga strana govori samo zato što to dovodi do cilja kojem i

oni teže. Njima nije važno da li za takve tvrdnje postoje argumenti ili bar nešto što bi delimično pokazalo da je moguće da ta tvrdnja bude istinita. A očigledno nije im važno ni da li će pritom ostati dosledni nekim univerzalnim moralnim vrednostima. Štaviše, moguće je da i ne veruju da postoje univerzalne moralne vrednosti.

Sećam se da sam pre nekoliko dana razgovarao s prijateljem baš o tome. On je tvrdio da moral potpuno zavisi od društva i okolnosti u kojima se nalazimo. Naravno, ja sam to potpuno od-bacivao, delom zbog nekih argumenata, a delom zbog toga što tako nešto ni moja savest nije mogla da prihvati. Nisam mogao da slepo verujem u to da su nasilje, ubistvo, pa i zlobno ogavarjanje u nekim posebnim okolnostima dozvoljeni, ili čak pohvaljeni. Štaviše, meni je smetalo i to što jedan na-

izgled poštovan gospodin potpuno bezbrižno prolazi pored malog deteta koje od njega traži nešto novca, ili možda koru hleba. A što je najvažnije, zbog toga nisam osećao da činim neki preterano moralan čin. Pa zar to nisu ti univerzalni moralni principi koji postoje u pod-svesti svakog čoveka koji nije potpuno zaboravio šta je i kuda ide?!

Duvaо je blagi povetarac. Takav povetarac bi verovatno mnogima prijao, ali meni je smetao, bar u tom trenutku. Nekako mi je kvario celokupan doživljaj i nije mi dozvoljavao da sasvim slobodno i neometano posmatram detalje oko sebe, onako kako sam – kao što već rekoh – još od malih nogu voleo da činim. Pomerio sam se i ušao u pekaru koja je tada već bila potpuno prazna. Nisam bio gladan. Sada kada pomislim o tome, možda ne bih ni znao da objasnim zašto sam

tamo ušao, da li da bih nešto kupio ili da bih se na trenutak sakrio od povetarca koji mi je jednostavno smetao. Da li sam u snu čuo zvono u pekari onda kada sam zatvarao vrata – bila su otvorena pre nego što sam ušao u pekaru – ili sam možda u javi čuo neko zvono u komšiluku, ne znam ni sam. Ono što sam sledećeg trenutka video bila je tamnozelena zavesa od debelog materijala s purpurnim detaljima po čoškovima koja nije dozvoljavala jutarnjim sunčevim zracima da prođu u sobu.

Dok sam razmišljao o tom naizgled običnom snu, otišao sam do kuhinje, popio još malo vode i vratio se u krevet. Gledao sam u plafon, u malu pukotinu koja je ko zna kada i zbog čega nastala. Sigurno je i za to postojao neki razlog, kao što i za sve drugo u našim i tuđim

životima postoji. Ništa se ne dešava nasumično, bez razloga i povoda. To je očigledno. Bilo bi absurdno i nelogično da nije tako. Pa i ti razlozi i uzroci postoje zbog nekih drugih uzroka. Voleo sam da razmišljam o uzrocima i posledicama. Smatrao sam da je to najbolji način da dođemo do nekog univerzalnijeg stava, do stava pomoću kojeg možemo da analiziramo bar nekoliko sličnih činjenica i pojava. Osim toga, kad god bih razmišljao o uzrocima, osećao bih se sigurnije. Osećao bih da nikada nisam sam, da me u svakom mom koraku i u svakom mom pokretu prati neki uzrok, ili više njih. Tako mi je i naizgled najmanje delo izgledalo potpuno drugačije, kao da ga nisam sam činio, već jedan tim – tim mojih uzroka i mene. A to, s druge strane, sprečava i

oholost. Kada učinim neko dobro delo, znam da nisam bio jedini u tome, već da je mnogo uzroka pre mene nastalo da bih ja mogao tako nešto da učinim.

Razmišljajući o uzrocima, ponovo sam utonuo u san, to sam shvatio tek kad sam se opet probudio. Ponovo sam sanjao, ali ne nastavak pret-hodnog sna – kao što mi se to najčešće događa kada spavam s kratkim prekidima. Ovaj put sam sanjao nešto potpuno neobično, čudno, a pomalo i zastrašujuće. Nisam navikao da opisujem toliko čudnih pojava koje sam na jednom mestu, u jednom snu – ako možemo tako da kažemo – video. Već sam rekao da volim detalje, u njima pronalazim vitalnost. U njima pronalazim život jer verujem da se život sastoji od detalja i sitnica, a ne od nedefinisanih i nedovoljno

analiziranih krupnih stvari. A možda sam baš zbog toga sklon jednostavnijim događajima. U svakom slučaju, ovaj san je bio sve osim jednostavnog.

Sanjao sam da hodam nepoznatom ulicom, prosečne širine. Ulica me je podsećala na onu koju sam već pretvodno video, ali ne i detalji u njoj. Bilo je veoma vruće. Na nekoliko mesta oko sebe video sam uzavreli pepeo. Činilo se da je tu donedavno bila rasplamsana vatra – možda je toplota koju sam osećao bila baš od tih plamenova koje, priznajem, nisam video, ali čiju prisutnost sam i te kako osećao. Nije mi bilo prvi put da neke pojave iz svojih snova ne mogu da opišem jednostavnim jezikom empirijske nauke. Možda empirijska nauka nije dovoljno zrela da bi mogla da nam posluži pri opisu baš svake pojave. Možda je ona ograničena na posebne pojave – a verovao sam da jeste. Možda baš zato nisam mogao da opišem uzroke svih pojava i svih svojih osećanja u snu. Nisam perfekcionista, ali ne želim da događaje ostavljam bez analize, a mnogi događaji ipak nisu empirijski.

Bilo mi je zanimljivo – a utoliko i zastrašujuće – što se neki detalji iz ovog sna suludo ponavljaju iz onog prethodnog. S desne strane sam video pekaru skoro identičnu onoj koju sam već

opisao. Bilo je i onih mladića, pa i starca iza njih koji je pomalo neodlučno čekao na svoj red. Malo dalje, takođe s desne strane ulice, video sam obućara. Ali bio je sam. Iz fioke u kojoj je, čini mi se, čuvao novac izvirala je nekakva blaga svetlost. Ponovo nisam imao objašnjenje. Ne znam zašto, ali mi je sve ovo delovalo veoma neprijatno i neuobičajeno. S druge strane ulice, međutim, nije bilo malog deteta. Video sam samo gospodina srednjih godina, koji je u rukama držao užareni ugalj. Prinosio ga je usnama pa ponovo vraćao. Obuzeo me je strah. Okrenuo sam se da bih napustio ovu ulicu. Najviše me je plašila ta sličnost između ove ulice i one pretvodne. Ali nisam pronašao nikakvu utehu ni kada sam se okrenuo. Video sam iste mladiće, verovatno studente. Ne znam da li sam dobro primetio ili ne, ali čini mi se da su jeli neko nedovoljno pečeno meso. Nisam želeo da se osećaju neprijatno, pa sam zato okrenuo glavu na drugu stranu. Ušao sam u pekaru. To je bilo poslednje čega se sećam.

Kada sam otvorio oči, soba je bila veoma topla. Ustao sam, pomerio tamnозelenu zavesu s drvenog okvira prozora, izvirio napole i duboko udahnuo malo svežeg jutarnjeg vazduha. Pogledao sam u nebo, duboko potresen zbog svojih

snova, a posebno zbog ovog drugog. Bilo je oblačno. Pričeao sam se svega što sam sanjao. Možda su ulice u mojim snovima zapravo bile iste, bar je tako izgledalo. Pa i ljudi su bili veoma slični, gotovo identični. Možda su svi događaji bili proizvod moje maštice, ili neke moje psihičke pustolovine. Možda sam ja bio stvaralac svih tih ljudi, pekare, obućara, projekata i gospodina koji je bezdušno prolazio pored njega, studenata i njihovih fascikli, i svega drugog što sam video, ili mi se činilo da sam video – a možda i nisam. Možda bi mnogi istog trena zaboravili oba sna, ili bi ih zanemarili. Možda bi čak imali pravo da to učine. Možda bi oni jednostavno izašli iz kreveta, iz sobe, iz stana, i počeli da obavljaju svoje svakodnevne aktivnosti. Možda bi nastavili da žive svoj za mene veoma ubitačan život koji se svakog dana besmisleno ponavlja. Možda bi oni tako bili lakše prihvaćeni u društvu nego ja koji volim da razmišljam o detaljima i o onome što ne mogu tako jednostavno da dokažem. Možda – ali ja nisam takav. Neko vreme sam ostao kod prozora, tako zamišljen, tako izbezumljen, tako ushićen – možda pomalo i uplašen – ali ujedno i smiren. Gledao sam u oblačno nebo iznad grada i osetio sam prve kapi kiše na obrazima.

DRUŠTVENE KLASE I MERILA VREDNOSTI

Ne mogu svi članovi jednog društva imati sasvim ista kulturna i saznajna usmerenja. Njihova interesovanja su jasno raznolika zbog toga što se razlikuju njihovi intelektualni, psihički i fizički kapaciteti. Teško se može prihvati ideja da je poželjno ili čak moguće da u jednom društvu ne postoje klase i različiti društveni slojevi. Naravno, princip pravne jednakosti svih ljudi treba u potpunosti podržati, međutim, to ne znači da svi ljudi imaju iste društvene obaveze. Članovi jednog društva imaju nejednakе mogućnosti i zasluge. Otuda, ne može se govoriti o društvu bez klasnih podela, već samo o tome da neke postojeće klase ne smeju biti povlašćenije i dominantnije, a druge potlačene i lišene svojih prava.

Različite klase i društve-

ni slojevi očigledno moraju postojati, ali društvo će se suočiti s ozbiljnim opasnostima onda kada niže klase ne budu u mogućnosti da ostvare svoja prava. Moćnije klase će tada imati veća prava nego što im prirodno pripada i, samim tim, ostale klase biće manje ili više obespravljenе. U zdravom društvu, prava se određuju ne prema pripadnosti određenoj klasi, nego prema zaslugama. Štaviše, pripadnici uticajnijih klasa, poput političkih vođa u društvu, imaće zahtevnije obaveze i teže će zaslužiti svoja prava.

Nenadoknadivo je štetna popularna politička definicija društvenih klasa u kojoj se u prvi plan stavlja razlika između elitne i niže klase. Pripadnost određenoj, ili prema toj definiciji elitnoj, klasi nipošto ne sme biti merilo vrednosti. Vredniji i bolji su

Piše:
**Seid
Halilović**

samo oni koji su plemenitiјi, iskreniji i skrušeniji. Oni koji su privrženi užvišenim istinama u svojim životima i u dubinama svojih duša. Običan radnik, koji pripada najnižim klasama, a koji brižljivo čuva čistotu svoje duše – biće neopisivo vredniji i elitniji od ljudi iz najmoćnije klase koji ne mare za to da žive plemenitim životom.

Zanimljivo je upravo iz te perspektive pristupiti kategorizaciji društvenih klasa prema različitim kriterijumima. U nastavku, kratko ćemo razmotriti kulturne, moralne, društvene, ekonomske, političke i saznajne kriterijume.

Verski i kulturni kriterijumi

U okviru ove kategorizacije, možemo govoriti o raznim klasnim podelama. Članovi društva se najpre dele na one koji veruju u

uzvišene istine i one koji te istine odbacuju. Ova dva društvena sloja nipošto nisu jednaka i, zbog toga, prva grupa oseća permanentnu zabrinutost zbog mogućnosti da dominantnu moć u društvu dobiju ljudi kojima višne vrednosti i metafizičke istine nisu svete i koje im samim tim ne mogu biti ni merilo.

Ništa manje nisu izražene ni razlike između osoba iz prve od dve spomenute grupe i osoba koje su licemerne i kolebljive u svojoj veri. Licemerni ljudi u društvu ne slede jedan model ponašanja, nego se menjaju u skladu sa svojim interesima. Jednom su potpuno privrženi principima izvornih istina, a drugi put iste te istine nemilosrdno ruše. Otuda, od njih se uvek može očekivati da će prevariti i izneveriti druge članove društva. Možda je to najniža i najgora klasa u hijerarhiji društvenih slojeva.

Moralni kriterijumi

Svima nama je jasno koliko je značajno u društvu napraviti razliku između onih koji su dobri, milostivi i čestiti i onih koji su opaki, zli i koji će nas izdati. S ljudima iz ova dva društvena sloja nipošto se ne smemo na isti način družiti i sarađivati. Dok su prvi okupirani razmišljanjem o tome kako oplemeniti i unaprediti društvene strukture, drugi će konstantno urušavati

izvorni identitet društva i širiti u njemu različite vidove moralne izopačenosti.

Nesumnjivo najbolji društveni sloj sačinjavaju upravo čestiti ljudi koji su poznati po svojim dobrim delima. Društvo u kom se jasno oseća prisustvo te klase neće poljuljati, a kamoli baciti na kolena, nikakva vrsta nasilničkog i nepravednog ponašanja. Jer, to su ljudi čija osnovna karakteristika u ponašanju jeste skromnost. Snagom čistote svoje duše oni iznalaze najadekvatnija rešenja za nametnute izazove.

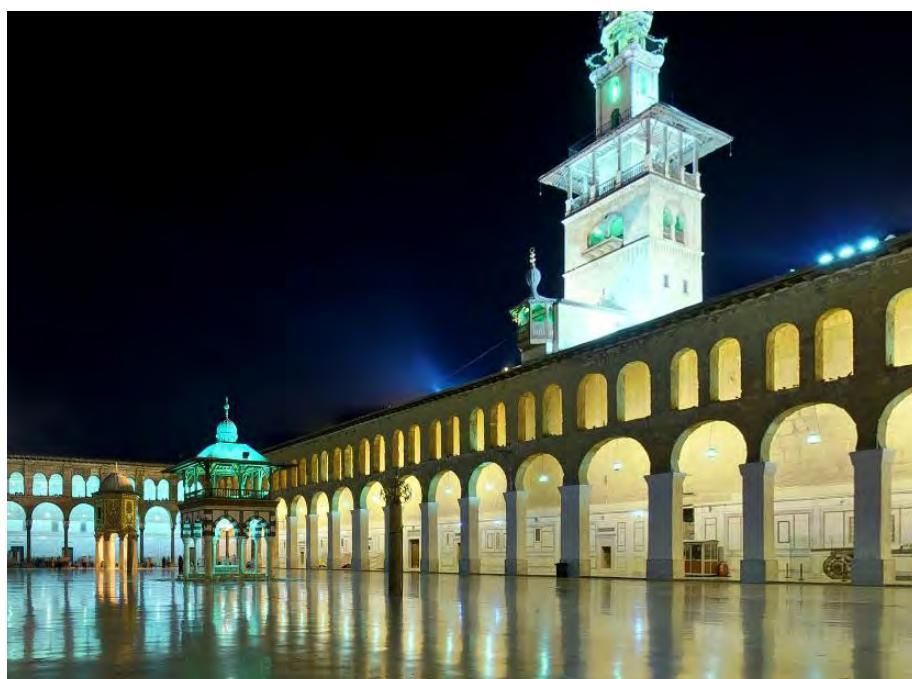
Bilo kako bilo, razlike i klase u društvu nastaju zato što se ljudi ne ponašaju uvek na isti način jedni prema drugima. Neki su izabrali put učitosti i ljubavnosti, a drugi u raznim situacijama pokazuju da su lišeni svih oblika moralnih vrlina

i lepog društvenog ponašanja. Ova dva pristupa nipošto se neće jednakо pokazati u društvu u kome živimo.

Društveni kriterijumi

Oholo i nasilničko ponašanje predstavlja najznačajniji društveni faktor zbog koga se društvo izuzetnom brzinom deli na dva sloja, na vladajuću i potlačenu klasu. Stoga, možda jedna od osnovnih obaveza svih nas u današnjim zajednicama jeste to da se što snažnije protivimo oholosti u društvenom ponašanju i da tako pomazemo svim ljudima koji padaju potlačenoj klasi.

Oholost ne može biti plod razuma jer moć razuma u principu nije u skladu ni sa kakvim ružnim fenomenima. Drugim rečima, kada neki članovi društva javno ilustruju svoju gordost i želju da budu najugledniji i najmoćniji, smatrajući da

su svi drugi ljudi ništavni i bezvredni, oni tada zapravo pokazuju da razumnost nije dominantna karakteristika tog društva. Sva njihova nepravedna i neprihvatljiva dela biće rezultat njihove umišljenosti i nestvarnih iluzija. A to znači da razum neće imati značajnu ulogu u sudbini tog naroda.

Ekonomski kriterijumi

Klasne razlike između siromašnih i imućnih članova jedne zajednice tokom cele istorije predstavlja su najvažniji uzrok svestranog propadanja društva. To je možda zbog toga što imućnost lako može biti uvod u svirepu samovolju i u

sklonost da se ukidaju tuđa prava. Kada vladar oseti da je sasvim imućan i da ne zavisi ni od koga, on tada posmišli da se slobodno može rasipati i uništavati narodna blaga. Takve vladare nipošto ne treba slediti.

Izrazito bogati ljudi pružaće, takođe, najsnažniji i najgori otpor svakoj istini koja na bilo koji način može ugroziti njihove interese. Oni se neće zaustaviti ni pred najuzvišenijim i svetim istinama.

Naravno, mi ovim ne želimo da opovrgnemo to da u jednom društvu sasvim prirodno postoe klasne podele u pogledu finansij-

skog položaja članova tog društva. Jednostavno, neki ljudi ceo život posvete napretku svog materijalnog stanja. Oni uglavnom ne razmišljaju mnogo o tome da će svi večno živeti, čak i nakon završetka njihovog života u svetu prirode. Njima ne pada na pamet da je potrebno pomoci slabijim i siromašnim slojevima društva, nešto im udeliti i podržati ih u njihovom životu. Otuda, klasne razlike, koje odražavaju ekonomsko stanje članova jednog društva, mogu biti smanjene samo uz pomoć ljudi koji veruju u uzvišene vrline i u koristi dobrih dela. U protivnom, ako privrženost materijalnim dobrima bude dominantna idejna platforma jednog društva, onda moramo znati da će vlasnici kapitala prirodno biti spremni da na najsvirepije načine očuvaju i uvećaju svoju imovinu. Upravo oni snosiće i najveću odgovornost i krivicu ako se ljudi u njihovom društvu okrenu različitim vidovima razvrata jer će to na kraju porušiti glavne temelje njihovog društvenog identiteta.

Politički kriterijumi

Politička vlast nesumnjivo može biti uzrok svestranog napretka i čak duhovnog blaženstva društva – onda kada predstavnici te vlasti brižljivo štite iskrenost svojih namera i čistotu sopstvene duše. Takvi političari čvrsto veruju u to da politika

nije cilj, već sredstvo da se pomogne narodu. Samim tim, oni neće moći da prihvate da pripadaju nekoj posebnoj i elitnoj klasi koja se nalazi iznad ostalih društvenih klasa.

Naravno, svi ljudi bi želeli da imaju takve predvodnike. A to znači da se svi moraju i truditi da njihovo društvo bude spremno da vaspita i da prihvati takve predvodnike koji će u političkoj vlasti videti najbolju zaštitu interesa naroda. Ako politička vlast ne bude imala moć da od nasilnika uzme ono što pripada potlačenim klasama, onda ta vlast zasigurno neće voditi ka blaženstvu. Drugačije kazano, politička vlast je odgovornost, a ne pravo. Ona ne sme biti izgovor da političari dobiju povlašćen položaj u društvu.

Kada politika postaje isključivi cilj, sama ona po-

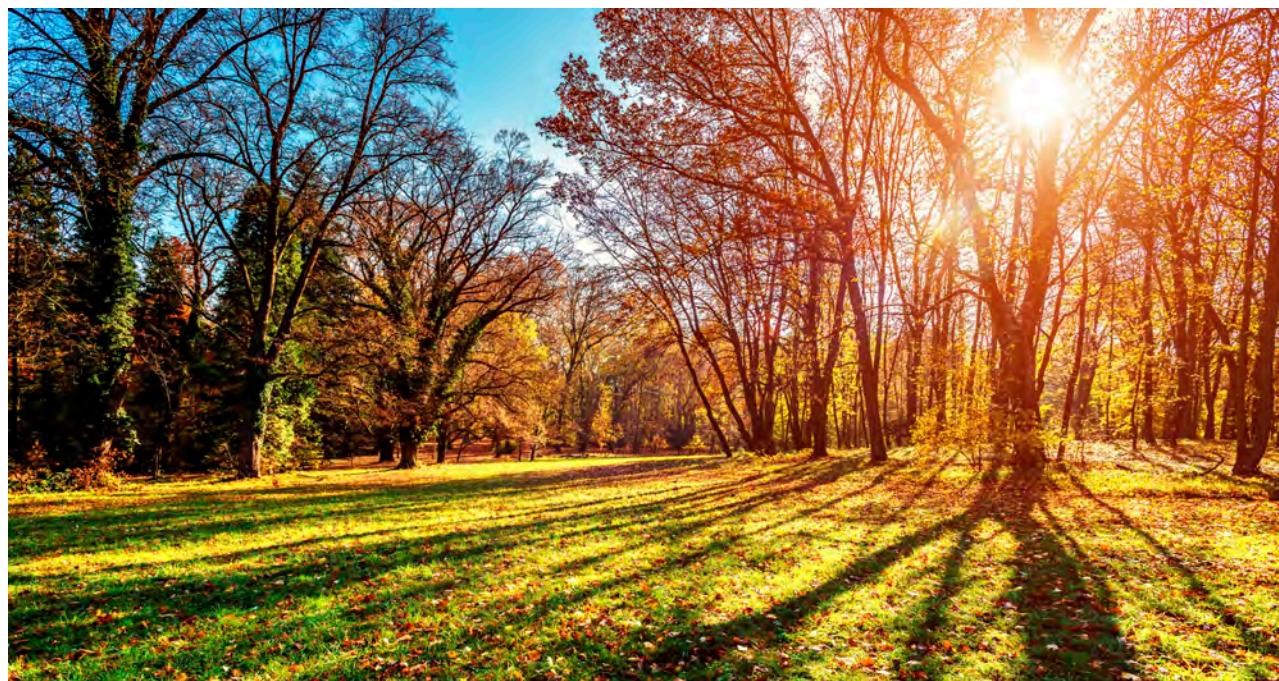
staje izvor najizrazitijih klasnih podela. U modernim društvima, političari katkad pomišljaju da su oni vlasnici naroda i da im je dopušteno da se, kad god zaželete, ponašaju samovoljno i nasilno. A naravno, čim u političkom životu oholost postane dominantna, tada ni tiranija nije mnogo daleko. Oholi politički predvodnici, nesumnjivo, mogu naneti najveću štetu suštinskom identitetu svog društva.

Saznajni kriterijumi

Ljude možemo deliti u različite klase i prema kriterijumu njihovog posebnog pogleda na svet i na samog čoveka. Neki tako pripadaju klasi plemenitih ljudi koji će se međusobno takmičiti u činjenju dobrih dela. Neki drugi biće poznati po nasilju i po tome što su potpuno zapostavili istinske vrline čovečnosti. U treću, najmno-

gobrojniju, klasu spadaju prosečno dobre osobe. One su svakako obazrive prema drugim ljudima, ali i prema duhovnim vrednostima svoga bića. Vole da napreduju i da budu korisne u svom društvu.

Članovi druge spomenute klase, pak, isključivo se poveze za svojim strastima i usmereni su ka ciljevima animalnog života. A u zenitu, u srcu društva, živeće ljudi čiji je pogled uvek uperen ka nebesima. Zadovoljstvo božje za njih biće jedino merilo ispravnosti svih društvenih i individualnih aktivnosti. Njihova snaga i inspiracija zapravo je njihova želja da svetlost višnje istine obasja najdublju srž njihovog postojanja. Jer, oni su sa materijalnim svetom povezani samo telima, a njihove duše nastanjuju višnje sfere.

ANDALUZIJA

MEĐUKULTURNO RAZUMEVANJE KAO OSNOV SUŽIVOTA

Stanje na Iberijskom poluostrvu za vreme vladavine Vizigota u 7. veku bilo je krajnje haotično i konfuzno, naročito tokom perioda čuvenog vizigotskog kralja Roderika. Visoki uticaj sveštenika, unutrašnje razmirsice na dvoru i ljubomora, nezadovoljstvo naroda zbog teških uslova života i beskrupulozno proganjanje Jevreja, samo su neki od razloga pada Vizigotske kraljevine. Zbog ovakvog stanja u kraljevstvu, mnogi stanovnici Iberijskog poluostrva doživeli su prodor muslimana s afričkog kontinenta kao spas. Pre svih Jevreji, koji su za vreme gotskog kralja Sisebuta primoravani da se pokrste ili, ako to nisu želeli, bivali su brutalno fizički kažnjavani, a imovina im je oduzimana. Najveći masakr nad Jevrejima dogodio se 694. godine, malo pre prodora Omajadskog halifata, kada su Jevreji s Iberijskog

poluostrva uz pomoć jevrejskih Berbera s područja Severne Afrike organizovali neuspelu pobunu protiv opsesivnih mera koje su dugi niz godina trpeli. Nakon muslimanskog osvajanja 711. godine, Španija postaje deo Omajadskog halifata, koji je u to doba zauzimao prostor od današnjeg Maroka na zapadu do delova Avganistana i Pakistana na istoku. Nakon 756. godine, emirat na Iberijskom poluostrvu postaje defakto nezavisan od halifata na istoku kada je dinastija Abasida u krvi zbacila Omajadsku, a jedini preziveli potomak porodice Omajada Abdul Rahman I uspeo da izbegne egzekuciju Abasida prebegavši na teritoriju Iberijskog poluostrva gde je uspostavio svoju vladavinu. Abdul Rahman III, potomak Abdul Rahmana I, proglašće 929. godine nezavisnost Andaluskog emirata od Abasidskog halifata na istoku i

Piše:
**Ivan Ejub
Kostić**

javno će je ozvaničiti proglašenjem nezavisnog halifata na području Andaluzije, što je ujedno značilo da „Kuća islama” nije više bila u rukama jedne dinastije. Abdul Rahman je po osnivanju emirata prestonicu ustanovio u Kordobi, odakle će on i njegovi naslednici vladati sve do 1031. godine nakon čega će se država rasparčati na manje države. Početkom 12. veka, muslimani će izgubiti značajan deo teritorija, a svoju prestonicu će iz Kordobe premestiti u Granadu gde će ostati sve do njihove konačne predaje u januaru 1492. godine.

Stanovništvo koje je naseljavalo prostor Iberijskog poluostrva bilo je izrazito raznoliko, što je doprinelo uspešnom razvijanju nadetničkog i višedimenzionalnog društvenog poretka i univerzalnog kulturnog izraza. Zbog zategnutih odnosa emirata u Kordobi s Abasid-

skim halifatom, Abdul Rahman I ostvario je intenzivne veze s hrišćanskim kraljevima na severu, kao i sa Vizantijom, što je kao rezultat dalo značajnu kulturnu saradnju i razmenu u određenim segmentima kulturnog stvaralaštva između hrišćanske i islamske civilizacije. Takođe, unutrašnja kulturna i socijalna politika Abdul Rahmana zasnivala se na visokom etičkom i moralnom svetonazoru i na ideji da emirat može uspešno da se razvija jedino s inkvizijom različitog etničkog stanovništva na teritoriji emirata. Zbog dijаметрално suprotne

unutrašnje politike u odnosu na pređašnje vladare koji su vladali na Iberijskom poluostrvu, Jevreji i hrišćani su većinski bili veoma blagonačlioni prema novim vladarima. Naročito Jevreji. Nakon poraza Vizigota, Jevreji su u emiratu dobili brojna prava, poput: veronauke u školama za jevrejsku decu, mogućnosti da se zaposle na dvoru i u državnim upravama, dok je čuvena sinagoga u Toledu sve vreme tokom islamske vladavine bila u funkciji. Zbog izrazito dobrog položaja u kome su se nalazili Jevreji u Andaluziji, mnogi Jevreji s prostora današnjeg

Iraka i Severne Afrike kao i iz drugih delova Evrope dolazili su da nastanjuju andaluske gradove: Kordobu, Malagu i Granadu. U to doba broj Jevreja koji su živeli u Andaluziji premašivao je broj u bilo kom drugom podneblju na svetu. Odličan primer za to koliko su Jevreji bili ne samo inkorporirani u društvo već i koliko su svojim znanjem i duhom doprineli halifatu, jeste renomirani lekar Hasdai ibn Šaprut koji je u vreme vladavine Abdul Rahmana III prvo obavljao posao sudskog veštaka, zatim dvorskog blagajnika, da bi na kraju karijeru

završio kao vezir za spoljnu politiku i kao osoba od najvećeg halifinog poverenja. Bio je čuven po izvanrednom poznavanju arapskog jezika, po izuzetnoj retorici i prevodu s grčkog na arapski jezik čuvenog dela iz oblasti botanike *Dioscorides*. Njegovo učešće u vlasti halifata nije nimalo smanjilo njegov ugled u jevrejskoj zajednici, već nasuprot, smatrali su ga za svoga „princa“. Svojim primerom podstakao je mnoge Jevreje da se dosele u Andaluziju. Među onima koji su krenuli putem Andaluzije

s prostora današnjeg Iraka jesu i oni Jevreji koji su otvorili čuvenu školu Talmuda u Kordobi koja je dostigla nivo poznatih talmudskih škola iz Mesopotamije. Tokom postojanja halifata na prostoru Andaluzije, pored Hasdaija ibn Šapruta i mnogi drugi Jevreji imali su značajnu ulogu i doprinos u životu halifata. Među njima je svakako čuveni filozof i lekar Mozes Majmonid iz Kordobe, autor čuvenog četrnaestotomnog dela *Mishneh Tora*. Majmonid je zbog raspada halifata u Andaluziji bio prisiljen da

utočište pronađe u Kairu, gde je vremenom zauzeo značajnu poziciju na dvoru Salaha el-Dina, na Zapadu čuvenijeg pod imenom Saladin.

Isto kao i Jevreji i hrišćani su u velikoj meri pozdravljali vladavinu emirata uprkos činjenici da su franački i gotski vladari bili hrišćani. Protokom vremena veliki broj hrišćana je dobrovoljno prelazio u islam, što je često u velikoj meri štetilo ekonomskim aspektima emirata. Jer, dok su hrišćani ostajali u svojoj veri, bili su obavezni

da plaćaju džiziju, koja je bila značajan izvor novca za emirat. Nakon konverzije u islam, bivši hrišćani nisu više imali tu obavezu i emirat je ostajao bez prihoda. S druge strane, hrišćani koji su ostali verni hrišćanstvu vremenom su prihvatali manire, običaje i jezik muslimanskih vladara. Ovi hrišćani su se do tih mere identifikovali s arapskim jezikom i kulturom da ih je bilo veoma teško razlikovati od samih Arapa, zbog čega su dobili naziv Mozarabi, što je u prevodu značilo „arabizovani“. Mozarabe su,

zbog identifikovanja s Arapima i njihovom kulturom i jezikom, često oštro kritikovali radikalni hrišćanski ziloti koji su čvrsto ostajali verni hrišćanstvu. Ziloti su svojim javnim vređanjem verovetniku Muhameda i opstrujsanjem islamskih molitvi u džamijama zloupotrebljavali visoki stepen slobode govora koja je bila prisutna u halifatu. Neprekidnim pokušajima da destabilizuju društveni sklad, ziloti su, nažalost, često doprinosili da se ostali pripadnici društva sumnjičavno odnose prema

Mozarabima iako su oni bili lojalni društvu i društvenim vrednostima halifata uprkos činjenici da su ostali verni hrišćanskoj veri. Hrišćani koji su prešli u islam u halifatu su bili nazivani musalima ili muvaladun, zavisno od toga kada su prihvatali islam, i bili su jedan od najznačajnijih društvenih faktora, naročito u trgovini. Pogotovo od vremena vladavine Hakima I., hrišćani koji su prešli u islam bili su veoma inkorporirani u državnu administraciju gde su imali značajne položaje. Od

vremena Hakima I., dolazi i do visokog stepena mešanja stanovništva putem međuetničkih brakova između novih muslimana i Arapa, tako da je bilo veoma uobičajeno da se na nekom visokom mestu u društvenoj hijerarhiji nalaze Berberi, crnci ili Sloveni, koji su najčešće pristigli na Iberijsko poluostrvo putem trgovine robljem. Za vreme Hakima I., guverner Toledoa bio je Amrus, konvertit iz Hueska, dok je Abdul Rahman III želeo da dodeli najznačajnije mesto vrhovnog sudije Kordobe konvertitu čiji su roditelji bili još uvek hrišćani, što je izazvalo burnu reakciju na dvoru. Takođe, zanimljiv je i primer čuvenog generala Nadha, slovenskog konvertita, koji je uspešno predvodio vojsku halifata u čuvenoj bici Alhandega 938. godine.

Nažalost, veliki deo bogate pisane zaostavštine Andaluskog halifata iz koga bismo mogli da još detaljnije upoznamo dostignuća tog perioda nije sačuvan jer je za vreme vladavine kardinala Himeneza 1499. godine više od osam hiljada arapskih rukopisa spaljeno. Međutim, uprkos želji kardinala Himeneza da u jednom danu uništi neprocenjive plodove koji su stvarani tokom osam vekova na Iberijskom poluostrvu, tako nešto mu nije pošlo za rukom jer su pojedini hrišćanski sveštenici, svesni značaja pisanog svedočenja o dostignućima Andaluskog halifata, tajno sačuvali određeni broj rukopisa.

Na osnovu preživelih rukopisa, iz današnje perspektive gledano, Anda-

luzija predstavlja možda i najsvetlij i primer uspešnog i plodonosnog suživota različitih religija, kultura i tradicija. Za razliku od savremenog veoma prisutnog pojma „tolerancije“ u društvenom životu, na kome se često površno i besadržinski insistira u zapadnoj civilizaciji, Andaluzija je izvanredan primer da je moguće i nešto više od pukog toleriranja drugačijeg i različitog. Period postojanja emirata i halifata na prostoru Andaluzije pokazuje da je umesto tolerancije moguće uspostaviti međukulturalno i međureligijsko suštinsko razumevanje i shvatanje iz kojih je moguće da se u daljim stadijumima razvija ljubav i empatija za drugačijeg i različitog.

